

Van den Herd

Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot

Jaargang 31 | nr. 1 | maart 2024

www.deheerlijkheidoirschot.nl

Openstelling Erfgoedcentrum De Ravenpoort
Dekanijstraat 10
5688 AR Oirschot

Maandagavond van 18.30-21.00 uur

In de vakantiemaanden juli en augustus is het Erfgoedcentrum alleen op afspraak geopend.

Meer informatie over onze Heemkundekring, Oirschotlogie en de Canon kunt u vinden via de links:

- <http://www.deheerlijkheidoirschot.nl>
- <http://www.oirschotlogie.nl>
- <http://www.canonvanoirschot.nl>

Kopij voor de volgende uitgave kunt u tot 01 mei 2024 aanleveren.

De redactie kan de historische juistheid van de inhoud van de artikelen niet in alle gevallen controleren; eventuele onjuistheden zijn voor rekening van de auteur. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden bijdragen te redigeren, in te korten of niet te plaatsen.

Van den Herd

Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot

Jaargang 31 | nr. 1 | maart 2024

www.deheerlijkheidoirschot.nl

COLOFON

Redactie:

Maria van Deutekom

Noyenstraat 12

tel. 06 33802883

m.van.deutekom@kpnplanet.nl

Arthur de Vries

den Heuvel 8

tel. 06 21532274

a.devries@heerbeeck.nl

Anneke Hoeijmans

Heistraat 26

tel. 06 15374193

anneke.hoeijmans@outlook.com

Overname van artikelen is toegestaan met bronvermelding.

ISSN 1387 - 2060

INHOUD

Plat gezeed: Skierig

Ria van Kollenburg – van de Looij 04

De Latijnse school van Oirschot (artikel 3/deel 2)

Maria van Deutekom en Michiel Verweij 06

Spreekwoorden uit de Bijbel

Maria van Deutekom 20

Grenspaal ‘Beeksbergsken’

Charles Boissevain 33

Plat gezeed: Skierig

‘Ik ben er één van Jappe en ons moeder was er één van de Gaast’. In mijn eigen Oirschot zou ik mezelf zo voorstellen. Voor alle anderen: Ik ben Ria van Kollenburg, geboren Van de Looij. Dit is mijn eerste column over het Brabantse dialect. Die bijnamen, in mijn geval ‘Jappe’ en ‘Gaast’, zijn ook onderdeel van ons dialect. In onze familie was Orskots de voertaal. Wanneer wij ons probeerden aan te passen aan het ‘Nederlands’ leidde dat in de meeste gevallen tot hilarische versprekingen die bij de toehoorder op zijn minst als ‘vreemd’ zullen zijn ervaren. Bijvoorbeeld als antwoord op de vraag naar de juiste weg: “Deze straat teine en dan den drei um”.

Het Brabants dialect is een belangrijk stukje immaterieel erfgoed. Maar het gebruik ervan werd in het verleden niet altijd gewaardeerd. Op de middelbare school in Eindhoven werd een ‘punt’ (cijfer) voor een spreekbeurt danig naar beneden bijgesteld vanwege dialectuitspraak en -klanken. Als dialectspreker kwam je blijkbaar minder ontwikkeld over. Dus probeerde je je aan te passen aan het Algemeen Nederlands. Het gebruik van dialect werd ook later op het werk zoveel mogelijk vermeden. Tegenwoordig is het juist iets om trots op te zijn: daarom verdiep ik me erin en verzorg ik inmiddels

samen met Leon Vingerhoeds, ook een echte dialectspreker, een lesochtend “Dialect en Oirschotse volksverhalen” in de cursus Oirschotlogie. Nu ben ik er ‘gruts’ (groots/trots) op dat ik dialect als moedertaal heb.

Ik hoop dat je dat ook bent, of door het lezen van deze stukskes ook wordt. Of dat het op z’n minst een ‘bietje skierig’ maakt. Skierig (of nejskierig) is het dialectwoord voor ‘nieuwsgierig’. Typisch aan dit woord is de sk-klank. Dat is kenmerkend voor Orskot en omstreken: ‘in Orskot leren de kinder op skool skòn, skuin in hun skrift skrève’. Maar als je té skierig bent wil men ook nog wel eens geïrriteerd vragen: ‘Hedde van de geit gehad?’, omdat een geit een nieuwsgierige aard heeft. Oirschottenaren hebben ook last van skierigheid; vandaar dat ze regelmatig vragen ‘van wie ge er inne bent’. Mijn antwoord op die vraag weet je inmiddels!

Houdoe!

Ria van Kollenburg – van de Looij

De Latijnse school van Oirschot (artikel 3/ deel 2)

In artikel 1 van deze reeks beschreven we de oorsprong van de Latijnse school in het algemeen en in Oirschot in het bijzonder. In artikel 2 volgde de dagelijkse gang van zaken in de 16de-17de eeuw en in artikel 3 het slot. Het 1^e deel van artikel 3, dat opgenomen was in het vorige nummer van Van den Herd, behandelde het Latijnse onderwijs in de late middeleeuwen, de opkomst van het Humanisme en het optreden van Petrus Vladeraccus in de Latijnse school in Oirschot. Het 2^e deel van artikel 3 gaat in op de hoogbloei en de ondergang van de Latijnse school in Oirschot.

De hoogbloei van de Oirschotse Latijnse school

Over de jaren onmiddellijk na het overlijden van Petrus Vladeraccus weten we opnieuw eigenlijk niets. Uit wat er na 1629 gebeurde, is mogelijk af te leiden dat er toch wel iets moet zijn veranderd en dat met name de Latijnse afdeling in ieder geval operationeel was: anders is de hiernavolgende periode eigenlijk niet te verklaren. Maar zekerheid hebben we dus niet.

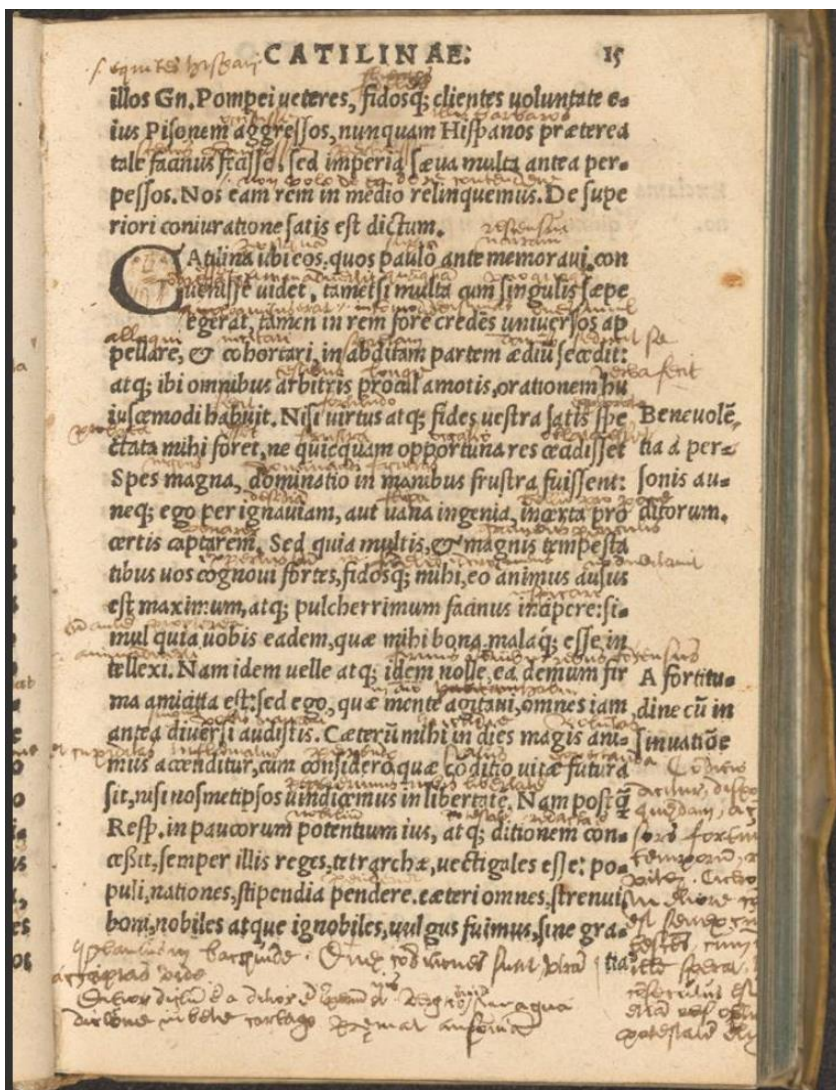
De hoogbloei van de Latijnse school van Oirschot heeft plaats onder zeer welbepaalde omstandigheden. In feite is het in eerste instantie niet zozeer de school zelf die verantwoordelijk was voor de plotse bloei, maar de politiek. In 1629 verovert stadhouder Frederik Hendrik van Oranje-Nassau de beruchte en oninneembaar geachte moerasdraak 's-Hertogenbosch. Als onmiddellijk gevolg daarvan moesten de katholieke geestelijken, de bisschop, de parochiepriesters en de talrijke kloosterlingen de stad verlaten. Daar hoorden ook de jezuïeten bij die sinds 1610 de fakkel van de oude kapittelschool hadden overgenomen en het Bossche jezuïetencollege in korte tijd een goede faam hadden bezorgd. Het onderwijs kreeg vanaf nu een protestantse signatuur en dat in een stad waar op dat moment nauwelijks protestanten waren.

Eerste gevolg: de Bossche leerlingen van het jezuïetencollege in de stad gaan niet naar de nieuwe Latijnse stadsschool. Tweede gevolg:

de ex-leerlingen van het Bossche jezuïetencollege zwermen uit over de Meierij op zoek naar scholen die nog onder katholiek gezag staan. In eerste instantie dienen zich daar de oude kapittelscholen van Sint-Oedenrode, Hilvarenbeek, Eindhoven en ... Oirschot aan. Bij deze leerlingen uit de stad 's-Hertogenbosch zelf voegen zich uiteraard ook de leerlingen die uit de rest van de Meierij kwamen en op het Bossche college zaten, evenals katholieke leerlingen uit de noordelijke gewesten die naar 's-Hertogenbosch waren getrokken. Dat betekent dus dat het nieuwe schoolpubliek in Oirschot bestond uit echte Oirschottenaren, Bosschenaren, Meierijenaren, Hollanders, Utrechtse en Geldersen met misschien een enkele Overijsselaar erbij. De nog noordelijker gewesten Drenthe, Groningen en Friesland waren te sterk geprotestantiseerd om nog katholieke leerlingen (en dus potentieel doelpubliek voor de Oirschotse Latijnse school) te kunnen leveren. Bovendien is het niet onmogelijk dat daar – althans in het begin – ook nog leerlingen uit zuidelijk Brabant, Opper-Gelre en Vlaanderen zaten die hun studie aan het Bossche jezuïetencollege waren begonnen en nu ineens 'dakloos' waren.

Dat brengt ons meteen weer bij het oude vertrouwde probleem: we weten eigenlijk zoveel niet: we hebben geen idee over het aantal (laat staan de samenstelling) van de leerlingen, we weten niets over de gebruikte handboeken of over het gevolgde programma. We kunnen alleen vermoeden dat het onderwijs aan de algemene standaard zal hebben beantwoord, omdat het anders met de bloeiperiode veel sneller gedaan zou zijn geweest. Daaruit kunnen we dus als werkhypothese opstellen dat men in de periode 1629-1648 een destijds moderne schoolgrammatica zal hebben gebruikt en dat de lectuur van de klassieke auteurs zeker een belangrijk deel van het lesprogramma zal hebben uitgemaakt. Hierbij valt dan o.m. te denken aan de historicus Sallustius (altijd populair gebleven vanwege zijn moraliserende houding), de dichters Vergilius en Horatius en heel zeker de redenaar en filosoof Cicero die met name bij de jezuïeten gold als het na te volgen model bij uitstek van Latijns proza. Het is ook zeker niet

onmogelijk dat er Grieks werd onderwezen, maar ook hier hebben we geen zekerheid. Het blijft allemaal een *educated guess*.

Pagina van Sallustius met aantekeningen door een leerling
(Antwerpen: Michiel Hillen van Hoogstraten, 1539) (Brussel,
Koninklijke Bibliotheek van België, LP 12.688 A)

Daar staat tegenover dat we een aantal dingen wél weten. Zo leert het muuranker 1629 op het pand van de Latijnse school dat er dat jaar voldoende omvangrijke bouwactiviteiten aan dat pand zijn verricht om een dergelijk muuranker te rechtvaardigen. Met excuses voor de zeer voorzichtige manier van formuleren (andermaal)... Het pand als geheel (in de naar de Latijnse school zo genoemde Schoolstraat) omvat op dit moment twee bouwlagen met een zoldering onder het dak en met trapgevels aan de zijkanten, net zoals bij het raadhuis en Huize de Groenberg aan de Molenstraat. Bovendien worden lagen baksteen afgewisseld met lagen natuursteen, de zgn. speklagen, al blijven deze afwezig op de begane grond. Ditzelfde zien we bij tal van gebouwen in de (Zuidelijke) Nederlanden, waar men dan spreekt over 'traditionele bouwwijze'. In Nederland is met name het zgn. Paushuize in Utrecht een fraai voorbeeld dat paus Adrianus VI (zij het voordat hij tot paus werd gekozen) liet (ver)bouwen onder zuidelijke invloed. De ramen worden overkluisd door korfbogen. Wij laten het aan bouwhistorici over om te bepalen of het hele huidige gebouw in één keer werd opgetrokken of dat er sporen te zien zijn van een al dan niet ingrijpende verbouwing.

Hoe dan ook, we bezitten in Oirschot nog het gebouw van de Latijnse school en dat is eerder uitzonderlijk. In 's-Hertogenbosch is het verdwenen, al neemt het Noordbrabants Museum wel de plaats in van het oude jezuïetencollege. In Eindhoven staat er een later pand op de plaats (hoek van de Markt en de Marktstraat). In Nijmegen is de Latijnse school uit 1544-1545 eveneens bewaard gebleven. Niet alleen hebben we in Oirschot het gebouw van de Latijnse school bewaard, het is ook een vrij groot pand dat suggereert dat het totaal aantal leerlingen waarvoor het voorzien was, toch enkele tientallen moet hebben bedragen, wellicht iets meer dan 100. *Educated guess*, natuurlijk...

Wat we ook weten is dat de Oirschotse magistraat in dit geval zeer krachtdadig is opgetreden. Het was het 'gemeentebestuur' dat de nieuwe rector aanwierf. Het lijkt zowaar dat het kapittel een beetje buiten spel is gezet, al komt dit wel overeen met boven aangehaalde

uitspraken van de kanunniken tijdens de visitatie van bisschop Zoesius in 1615. In 1630 werd een bekwame nieuwe rector aangesteld in de persoon van Wouter van Stiphout uit Diest die onder zijn oud-leerlingen in het kleine Demerstadje o.m. Johannes Berchmans had geteld. Johannes Berchmans trok na zijn Diesterse periode naar Rome waar hij het noviciaat van de jezuïeten volgde en op 21-jarige leeftijd overleed. Hij zou in 1887 heilig verklaard worden en als model voor de schoolgaande jeugd gaan dienen. Met name in de Benelux vinden/vonden we diverse scholen met de naam Sint-Jan-Berchmanscollege: iets verderop in de straat waar een van de auteurs van dit artikel in Brussel werkt, staat zo'n Jan Berchmansinstituut waar overigens de Belgische kroonprinses (en hertogin van Brabant) Elisabeth haar middelbare school heeft gevolgd, evenals haar broer en zus. De auteur van dit artikel kwam enkele jaren geleden geregeld koning Filip tegen als hij (uw auteur) vanuit het station Brussel-Centraal naar de Koninklijke Bibliotheek liep en hij (koning Filip) zijn kinderen op school had afgezet en naar het Koninklijk Paleis reed. (Dat laatste bevindt zich op goed 150m van de werkplaats van uw auteur.) Hier dient wel bijgevoegd te worden dat uw auteur te voet ging en de koning in twee auto's met drie motoragenten. Onderscheid moet er zijn...

Uiteraard wist Wouter van Stiphout noch het Oirschotse bestuur dat Jan Berchmans heilig zou worden verklaard: vermoedelijk was men zelfs niet of amper van zijn overlijden op de hoogte, maar hoe dan ook, Wouter van Stiphout was een oud-student van de Leuvense universiteit en meer dan bekwam als rector. Zijn contract liep eerst tot 1636 en hoewel men het had willen verlengen, werd de rector 'weggekocht' in 1637 door en voor de Latijnse school van Turnhout. Een transfer dus, maar niet in het voetbal en ongetwijfeld voor aanzienlijk minder geld. Deze school was toen net gesticht (wat overigens het respectabele van de leeftijd van de Oirschotse Latijnse school aantoonde) en leeft nu nog voort in het jezuïetencollege Sint-Jozefscollege in die stad. Op zich is de stichting van de Latijnse school van Turnhout in 1637 een element in de politieke ontwikkelingen: als in

1648 de hele Meierij van 's-Hertogenbosch aan de Republiek der Verenigde Nederlanden wordt toegewezen, zullen de katholieke leerlingen weer verderop hun heil zoeken. Dan begint de bloeiperiode van de Latijnse scholen van Turnhout (inderdaad) en Geel in de Antwerpse Kempen, maar ook die van de Latijnse scholen in Ravenstein, Megen, Boxmeer en Gemert, die in katholiek gebleven heerlijkheden lagen die geen deel uitmaakten van de Republiek.

In 1637 volgde Henrick Leermaeckers op als rector en hij zou dat blijven tot 1648. In een getuigschrift van de Oirschotse schepenen uit 1639 is er sprake van *ondermeesters*, meervoud dus, zodat er tenminste drie, mogelijk vier klassen waren. In ieder geval zal een van deze ondermeesters zich hebben toegelegd op de 'lagere' afdeling.

De ondergang van de Latijnse school van Oirschot

Na de inname van de stad 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik ontstond er in de Meierij een onduidelijke situatie. De Staten-Generaal claimden dat de regio onder hun gezag viel, omdat zij de hoofdstad in handen hadden; in de praktijk bleven alle zittende katholieke magistraten en instanties in de Meierij in functie en beschouwden men zich nog steeds als behorend tot de Spaanse Nederlanden. Vergeleken met de jaren 1560 en 1570, toen het begrip 'Spaans gezag' als zeer negatief werd ervaren en er verzet rees tegen het optreden van met name Alva (en niet geheel ten onrechte), was de situatie aanzienlijk veranderd. De katholieke Contrareformatie die krachtig was ondersteund door de regering in Brussel en het optreden van Albrecht en Isabella, de zgn. Aartshertogen, tussen 1598 en 1633, bracht teweeg dat het vijandbeeld als het ware omdraaide en dat vanuit het overwegend katholiek gebleven (en gerecatholiciseerde) (Noord-) Brabant nu niet meer het Spaanse gezag, maar wel de ketterse rebellen van de calvinistische Republiek als de vijand werden aangemerkt. (Overigens was het zgn. Spaanse gezag wel zeker het wettige gezag, aangezien de koningen van Spanje door hun Bourgondische erfenis hertogen van Brabant waren: de benaming 'Spaanse tijd' e.d. doet deze periode te veel als een overheersing door een

buitenlandse mogendheid uitstralen. Een dergelijke overheersing is er eigenlijk alleen in de Franse periode en in de Duitse bezetting van de Eerste (in België) en Tweede Wereldoorlog (zowel in België als Nederland) geweest.)

Aan deze dubbelzinnige situatie maakte de Vrede van Münster in 1648 een einde toen de Meierij aan de Republiek werd toegewezen. Daarmee werd tegelijk het katholicisme verboden en werd het bestuur voorbehouden aan de (vaak niet of amper aanwezige) protestanten. Over de betekenis van de generaliteitsperiode die nu voor Staats-Brabant intrad, is in de loop der tijd verschillend gedacht, waarbij de beoordelingen gaan van 'wingewest' en onderdrukking tot 'het viel allemaal wel mee'. Van een echt wingewest was geen sprake, omdat de streek na lange tijd in de frontlinie te hebben gelegen met alle plunderingen van dien, te arm was om iets op te leveren. Wat erger was, was dat het gebied door de Republiek als militaire bufferzone werd beschouwd en dat de regio geen kans kreeg om zich economisch te herstellen. Ook het traditionele (Zuid-)Brabantse achterland met Antwerpen en Leuven was moeilijker bereikbaar. De katholieke instellingen sloten, zodat wie naar een school van katholieke signatuur wilde, buiten de grenzen moest gaan. Er was ook geen gewestelijk bestuur (zoals er in de Landschap Drenthe nog wel was), en het gewest had ook niets te zeggen op het niveau van de Republiek als geheel (waarvan Drenthe ook uitgesloten was). In het tegenwoordige debat over kolonialisme en slavernij e.d. is dat een toestand die toch ook tot denken aanzet: de wereld is niet zo simpel als het politieke debat soms wil.

Hoe dan ook, voor de Latijnse school van Oirschot was de Vrede van Münster en de toewijzing van de Meierij aan de Republiek zonder meer een ramp.¹⁷ Rector Leermaeckers werd ontslagen, net als de

---

¹⁷ Voor de gegevens over het verloop van de geschiedenis in deze fase van de Latijnse school van Oirschot zijn de auteurs sterk schatplichtig aan J. Lijten en zijn artikel, 'De Latijnse school van Oirschot' in *Campinia*, 19 (1989), 86-100. Auteur Verweij wil hier expliciet zijn waardering uitspreken voor het werk van zijn voorganger, ook al is hij het niet altijd eens met de conclusies die deze hieruit trok. Het

ondermeesters. Het nieuwe bestuur van de heerlijkheid en vrijheid kon niet onmiddellijk een nieuwe rector benoemen. Een van de katholieke ondermeesters, Geraert Lenaerts uit Gestel, werd gehandhaafd om tenminste iets van onderwijs mogelijk te maken. Het gaat hierbij dan om de laagste afdeling, met het elementair onderwijs in de volkstaal. Het kapittel werd een lege doos, waarvan de leden vooral nog de inkomsten genoten: op dit moment is de Latijnse school definitief in handen van het wereldlijk bestuur, dus de schepenen, gekomen. In 1649 werd Lenaerts vervangen door een hervormde opvolger, Anthony Hermanus de Craen die in 1673 nog steeds actief was.

Pas in 1652 wordt er een nieuwe rector voor de Latijnse school benoemd. De toenmalige dominee van Oirschot, Johannes Aelstius (predikant van 1648 tot 1657), heeft in die jaren duidelijk een belangrijke rol gespeeld en gestimuleerd dat er überhaupt een nieuwe rector werd benoemd. Leerlingen waren er bijna niet meer: na 1648 was het grote aantal van daarvoor zoals boven al is gezegd verder getrokken naar het zuiden of naar de noordoostelijke heerlijkheden die Staats-Brabant omzoomden. De nieuwe rector was Caspar Duytz die al op 20 augustus 1653 beroepen werd als predikant van Vessem en Hoogeloon. Blijkbaar verving dominee Aelstius de rector tot de benoeming (op nog onbekende datum, maar in ieder geval vóór 1657) van een nieuwe rector Johannes Willemszoon van Dussel die in 1660 in functie blijkt. Deze laat de rectorsplaats in 1666 aan Nicolaas van Vlodrop († 1674). Over diens functioneren waren de schepenen niet erg tevreden: een verklaring van hunnentwege vermeldt dat rector Van Vlodrop zich meer bezighield met zijn bijkomende functies van notaris en procureur dan dat hij les gaf. Ondertussen ontving de rector wel het salaris van meer dan 400 gulden. Enige gelijkens met de situatie rond 1600 lijkt niet vreemd.

---

blijft een feit dat J. Lijten de eerste is geweest die de (oudere) geschiedenis van Oirschot op een wetenschappelijk gefundeerde wijze heeft onderzocht.

Om rector Van Vlodrop niet te negatief de geschiedenis te laten betreden, zij eraan herinnerd dat de man amper leerlingen voor zijn Latijnse lessen zal hebben gehad. In die zin was de verklaring van de schepenen niet helemaal eerlijk, want dat was hun evengoed bekend. Echt bedenkelijk wordt het pas na de dood van Van Vlodrop. De nieuwe predikant van Oirschot, Robertus Immens (1659-1680), slaagde er op overigens onduidelijk wijze in om zijn eigen zoon Johannes tot rector te laten benoemen. Tot daar hoeft er nog geen echt probleem te zijn, maar de situatie wordt aanzienlijk schriller als blijkt dat de nieuwe rector 14 jaar oud was en bovendien zelf studeerde aan de universiteit, al heeft de auteur van dit artikel niet terug kunnen vinden welke dat was: mogelijk Utrecht, maar dan zonder eigenlijke registratie.¹⁸ Dit begint verdacht veel te lijken op het vervullen van prebenden *in absentia*, dus het opstrijken van de inkomsten zonder het werk te doen, dat een van de punten was waartegen de Hervorming van Maarten Luther zich vanaf 1517 richtte (en terecht overigens).

Het moge duidelijk zijn dat het Latijnse onderwijs in Oirschot een dieptepunt had bereikt. Of de nieuwe rector ooit echt les heeft gegeven, is onduidelijk, maar eerder twijfelachtig. Zijn enige leerlingen zouden zijn broers David en Nicolaus zijn geweest: in de praktijk zal vader Robertus Immens wel het onderricht hebben verstrekt. Daarmee gaf de leraar dus enkel les aan zijn eigen kinderen. Toen Johannes Immens onverwacht in 1678 overleed, een luttele 18 jaar oud, beslisten de Oirschotse regenten geen nieuwe rector te benoemen. De *rectorsplaetsche* werd afgeschaft en daarmee verdween in de praktijk de Latijnse school.

---

¹⁸ In tegenstelling tot de hierna volgende David en Nicolaus Immens wordt Johannes niet vermeld in H. Bots – J. Matthey – M. Meyer, *Noordbrabantse studenten 1550-1750*, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland 44 (Tilburg, 1979), pp. 393-394, en evenmin in M. Verweij, ‘Oirschot en de Leuvense universiteit’, in: H.J.M. Mijland – L.M. van Hout – J.P.J. Lijten, *Oog op Oirschot* (Oirschot, 1991), pp. 158-189 (p.188).

Van de laatste leerlingen, de al genoemde broers David en Nicolaus Immens, is overigens wel iets meer bekend. Beiden zijn in Utrecht gaan studeren en in Zeeland beland. David (1661-na 1734) studeerde geneeskunde en promoveerde in 1685 op een thesis *De mammarum cancro* ('Over borstkanker') en werd vervolgens stadsdokter van Middelburg, Nicolaus (1664-1720) studeerde theologie, werd predikant in Oirschot (1688-1691), Oost-Souburg, Zaltbommel en tot slot Middelburg (vanaf 1697). In die laatste stad was hij ook hoogleraar theologie aan de *Illustre School* en, jawel, curator van de Latijnse school.

Slot

Daarmee kwam in 1678 een eind aan de Latijnse school van Oirschot die voor het eerst in 1293 vermeld werd. De volkstalige afdeling ging vanaf 1648 een eigen weg en werd daarmee de dorpschool van Oirschot. In 1923, bij de gelijkstelling van het vrij (dus ook het katholiek) onderwijs aan het openbaar onderwijs, werd deze school een katholieke school en kreeg ze de naam *Sint-Odulphusschool*.¹⁹ Zoals al vermeld in het 1^e artikel in deze reeks is een van de auteurs een oudleerling van deze school (1970/71-1975/76). Sinds 1883 huisde de school in een groot nieuw pand aan de Spoordonkseweg 3, dat in 2000 geheel verbouwd en vernieuwd werd en sindsdien *De Linde* heet. Daarmee bestaat de school uit 1293 in zekere zin nog steeds en viert deze in 2023 dus haar 730ste verjaardag. Toch indrukwekkend.

Wat ook nog rest, is uiteraard het gebouw dat in de 17de eeuw getuige was van de hoogbloei van de school en dat toch een van de mooiste panden van Oirschots centrum is.

Verder valt op dat we vooral niets of heel weinig echt weten. Voor geen enkel moment in de geschiedenis weten we iets over het leerlingenaantal (behalve voor de jaren 1674-1678), over de methode, de leerstof, de lesboeken, zelfs de kwaliteit van het onderwijs: we

---

¹⁹ Zie *Sint-Odulphusschool 100 jaar jong 1883-1983* ([Oirschot], [1983]).

weten eigenlijk nagenoeg niets. Enkele uiterlijke elementen komen uit het Oirschotse archief naar voren. De school zelf heeft geen archief nagelaten.

Dat betekent ook dat we vooral veel moeten gissen, op basis van wat algemeen gebruikelijk was of op wat men redelijkerwijs kan verwachten en aannemen. Dat maakt de geschiedenis van de Latijnse school eigenlijk nogal vaag.

Toch is het mogelijk iets te zeggen. De Latijnse school van Oirschot ontstond in de schoot van het kapittel en is altijd nauw met het kapittel verbonden gebleven. Het plaatselijk bestuur komt pas aan het begin van de 17de eeuw in beeld, als de kanunniken zelf suggereren dat een samenwerking mogelijk is. Dat hing vermoedelijk met twee dingen samen: aan de ene kant vervulde de school, die eigenlijk bedoeld was voor de opleiding van mensen in dienst van het kapittel en de parochie, in toenemende mate een rol als (lagere) school voor de inwoners van de hertgangen Kerkhof, Spoordonk, Notel, Straten en Hedel en Oudenhoven (de Bestse hertgangen hadden al vóór het midden van de 16de eeuw hun eigen school), terwijl de rampzalige situatie van het eind van de 16de eeuw tijdens de Tachtigjarige Oorlog het voor het kapittel steeds moeilijker maakte om de school op adequate wijze draaiende te houden. Er was blijkbaar geen of onvoldoende geld voor een tweede leraar.

Ook is duidelijk dat de periode van grootste bloei en het daaropvolgende verval en de opheffing niets te maken hadden met plaatselijke toestanden, laat staan met de reputatie van de school, maar met oorzaken van algemeen historische aard. De splitsing van de Nederlanden en de tegenstelling tussen katholieken en protestanten lagen hieraan ten grondslag. Toen de hoofdstad van de Meierij, 's-Hertogenbosch, door de Staatse troepen veroverd werd, verdween het jezuïetencollege in die stad en kwam er een exodus op gang die zich eerst vertaalde in een groot aantal leerlingen in de kleinere Latijnse scholen van de Meierij, Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode, Eindhoven en Oirschot. Na de toewijzing van de Meierij bij de Vrede van Münster in 1648 herhaalt dit scenario zich en trekken de leerlingen naar

Turnhout, Geel, Gemert, Megen, Ravenstein en Boxmeer. De Oirschotse Latijnse school loopt leeg. Geen wonder dan ook dat de protestantse rectoren in feite gedoemd zijn tot zeer beperkte activiteit. Het einde was in mineur. In verschillende betekenissen. Een minderjarige rector van 14 die bovendien niet zelf les gaf aan zijn broers als enige leerlingen, maar elders studeerde. Heel begrijpelijk dat de Oirschotse schepenen de zaak voor gezien hielden.

Dat was het einde. Helemaal het einde? Nee, toch niet hélemaal. In 2018 benoemde een commissie die zich als opvolger van het oude kapittel in het Kapittel had gemanifesteerd, weer een rector. Zonder salaris (geen paniek dus), zuiver een titel. Maar wel een echte latinist en zelfs een Latijns dichter.

Maria van Deutekom en Michiel Verweij

Appendix 1

NB De meeste jaartallen hieronder hebben betrekking op (meestal toevallige) vermeldingen in de archieven, niet op hun feitelijke ambtstermijn. De gegevens zijn ontleend aan het artikel van J.P.J. Lijten, 'De Latijnse school van Oirschot', Campinia, 19 (1989), 86-100 (pp. 90-91).

Naamlijst van de scholasters van het Oirschotse kapittel

Begin 14 ^{de} eeuw	Jan, zoon van Wouter Toyart
1335	Jan de Menhert
1363	Willem Vos († 1383)
1383	Henrick, zoon van Yda Elsenhoet
1445	Henrick van Petershem
14 ^{de} of begin 15 ^{de} eeuw	Albertus (vermeld in jaargetijdenboek kapittel)
14 ^{de} of begin 15 ^{de} eeuw	Wilhelmus (vermeld in jaargetijdenboek kapittel)
1536	Gysbrecht Peterszoon van der Hert († 1575)
1575	Anthonius Berwout
1608	Jan Daems van Nuenen († 1614)
1614-1627	Lucas de Gaule
1627-1633	Mattheus Leermans (vertrekt in 1633 naar Brussel)
1633-1651	Cornelius Poirters

Vanaf 1651 wordt het toezicht op de school uitgeoefend door de (protestantse) secretaris van Oirschot, Peter van Andel.

Appendix 2

Naamlijst van de rectoren van de Latijnse school van Oirschot

1556	Dirck Back
1593	Willem van de Ven
1605	Cornelis Jan Mercx
1619	Lambertus van Boxtel (?)
1629-1637	Wouter van Stiphout uit Diest
1637-1648	Henrick Leermaeckers
1652-1653	Caspar Duytz
?-1666	Johannes Willemszoon van Dussel
1666-1674	Nicolaas van Vlodorp
1674-1678	Johannes Immens (14 jaar oud, † 1678)

Na 1678 wordt geen nieuwe rector meer benoemd.

In 2018 is – na 340 jaar onderbreking – de Oirschotse classicus Dr. Michiel Verweij door een driekoppige commissie die het oude kapittel verving, bestaande uit oud-burgemeester F. Speetjens, pastoor L. Spijkers en notaris P. Wedemeijer, tot (titulair) rector van de Latijnse school van Oirschot benoemd.

Spreekwoorden uit de Bijbel

(Afl levering 3 van de reeks Spreekwoorden zijn van alle tijden)

Afl levering 1 van de reeks *'Spreekwoorden zijn van alle tijden'* ging in op wat we onder een spreekwoord verstaan, de rol van beeldspraak in de taal alsook hoe en wanneer spreekwoorden zijn ontstaan. Als belangrijke bronnen werden genoemd: de Klassieke Oudheid, de Bijbel en de Middeleeuwen. In afl levering 2 kwamen spreekwoorden die dateren uit de Klassieke Oudheid aan de orde en de 3^e afl levering belicht spreekwoorden uit de Bijbel.

De Bijbel als bron voor spreekwoorden

Er zijn weinig bronnen waar zo veel spreekwoorden en uitdrukkingen uit zijn voortgekomen als uit de bijbel. Door de eeuwen heen zijn ze een vast onderdeel van ons taalgebruik gaan vormen. Vaak is de Bijbelse oorsprong nog goed herkenbaar, bijvoorbeeld *'in adamskostuum'* (naakt) en *'de harp aan de wilgen hangen'* (ergens mee ophouden).

Maar vaker zijn we er ons er niet van bewust dat ze hun oorsprong vinden in de bijbel en al helemaal niet uit welke verhalen daaruit ze stammen. Denk maar eens aan: *'de dood in de pot vinden'* (saaie boel), *'in zak en as zitten'* (in de put zitten), of *'wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in'*.

'Wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in'

Dit bekende spreekwoord is in de Bijbel te vinden in het boek Spreuken:

"Wie een kuil graaft, valt er zelf in; wie een steen voortrolt, wordt er zelf door getroffen."

We treffen het spreekwoord ook aan in het boek Psalmen:

*"Hij delft een put en diept hem uit,
maar valt in de kuil die hij zelf heeft gegraven."*

*Het onheil keert zich tegen hem,
het geweld komt neer op zijn eigen hoofd."*

Het spreekwoord wordt in het huidige Nederlands nog volop gebruikt als waarschuwing voor mensen die een ander iets willen aandoen om ervoor op te passen dat ze niet zelf hierdoor getroffen worden.

Dit artikel gaat achtereenvolgens in op de betekenis van de bijbel in de Nederlandse cultuur en de invloed van de Statenbijbel op de Nederlandse taal waarna zowel bekende als minder bekende uitdrukkingen uit de bijbel de revue passeren.

De Bijbel in de Nederlandse cultuur

De tijd dat de bijbel voor de gemiddelde Nederlander een levende traditie was, ligt al een tijdje achter ons. Toch is de invloed van de bijbel op de Nederlandse cultuur enorm groot en dat niet alleen in het verleden maar ook in het heden.

Bij zaken als het Kerstfeest of Pasen en Pinksteren denken we daar natuurlijk wel aan omdat die feesten heel duidelijk te herleiden zijn naar de bijbel. Maar ook de boeken die we lezen, het toneel en de films waar we naar kijken en de muziek waar we naar luisteren zijn

Wikipedia: Schilderij Rubens Engel Michael die Lucifer verdrijft

vaak geïnspireerd door Bijbelse verhalen. Dat geldt evengoed voor het toneelstuk 'Lucifer' van Vondel uit de 17^e eeuw als voor de productie 'Zie de mens' van toneelgroep Appel uit deze eeuw. Onze Westerse cultuur is doordrenkt van gedachtegoed uit de bijbel.

Al vanaf de zeventiende eeuw zijn verzamelingen aangelegd van spreekwoorden en gezegdes die stammen uit de bijbel. Soms gaat het hier om letterlijke teksten uit de bijbel (zoals *'in goede aarde vallen* (gunstig beoordeeld worden), *de dag des oordeels* (laatste oordeel), *een doorn in het oog'* (voortdurende ergernis) maar vaak ook om uitdrukkingen die door Bijbelverhalen zijn geïnspireerd (zoals *'iets met de mantel der liefde bedekken'*, *'een ongelovige Thomas'* (alleen iets geloven als je het met eigen ogen ziet) en *'een verboden vrucht'* (iets dat verboden is).

'iets met de mantel der liefde bedekken'

Sem en Jafeth bedekken de dronken Noach met een kleed.
(Well-come images – wiki)

Dit spreekwoord zou teruggaan op het verhaal van Noach, uit het Bijbelboek Genesis. Hierin staat het verhaal van Noach die een schip bouwt voor zijn familie en voor een exemplaar van iedere diersoort

op aarde om de zondvloed te overleven. Na de zondvloed drinkt Noach op een dag zoveel wijn dat hij dronken wordt en zich uitkleedt en zijn roes uitslaapt. Als zijn zonen hem naakt ziet liggen halen die een kleed waarmee ze hun naakte vader bedekken.

Hier zou de uitdrukking *'iets met de mantel der liefde bedekken'* (iets uit medelijden vergoelijken) uit zijn voortgekomen, al is het kleed dan wel vervangen door een mantel.

De invloed van de Statenbijbel op de Nederlandse taal

Wat veel mensen zich niet realiseren is dat ook onze Nederlandse taal sterk is beïnvloed door de bijbel. Het geloof speelde in de tijd een zeer belangrijke rol in alle lagen van de samenleving en men vond dat het woord van God zo ruim mogelijk verbreid moest worden.

Het is dan ook niet vreemd dat het eerste Nederlandstalige gedrukte boek een bijbel was: de zogenoemde Delftse bijbel van 1477 die een vertaling was van de Latijnse Vulgaatbijbel. Toen begin zestiende eeuw de Duitse hervormde Bijbelvertaling van Maarten Luther verscheen, werd ook die al snel in het Nederlands vertaald en er zouden nog veel Bijbelvertalingen volgen.

Een van de bekendste Bijbelvertalingen is de Statenbijbel uit 1637. Op de titelpagina hiervan staat de spreuk: *'Eendracht maect macht'*. (Samen sta je sterk). Deze nieuwe Nederlandse vertaling moest de inwoners van de Republiek verenigen: één volk, één taal, één Bijbel.

Aan de Statenbijbel werkten maar liefst zes vertalers en vijftien 'revisoren' (controleurs) die geselecteerd waren uit de beste theologen en taaldeskundigen van ons land.

Zij kregen de opdracht correct Nederlands te gebruiken. Dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Er moesten compromissen gesloten worden over spelling, grammatica en woordgebruik. Voor veel woorden en uitdrukkingen was ook geen algemene Nederlandse variant beschikbaar, die moesten ontworpen worden.

De vertalers werkten systematisch. Zo kozen ze bijvoorbeeld steeds voor *om* in bijzinnen die een doel uitdrukten: *gekomen om dit land te doorzoeken* en maakten ze consequent onderscheid tussen *liggen* en *leggen*. Door de Statenvertaling werd ook het wederkerende voornaamwoord *zich* het algemeen gebruikte, boven *hem* en *haar*. In het huidige Ne-

Statenbijbel uit 1637

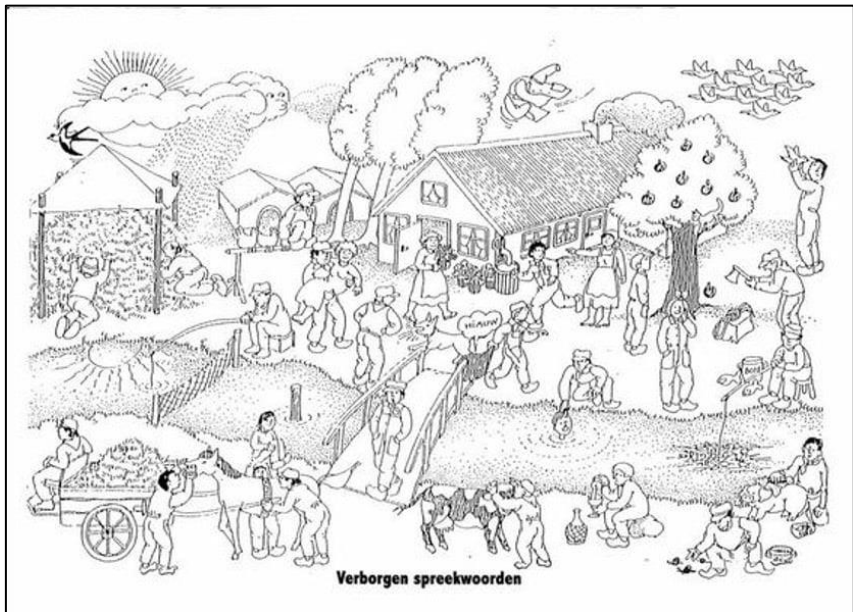
derlands zijn deze regels nog steeds van kracht.

Ook moest men Hebreeuwse en Griekse zegswijzen naar het Nederlands vertalen. Dat leidde tot nieuwe spreekwoorden en uitdrukkingen, zoals '*iemand op handen dragen*' (iemand vereren), '*in het duister tasten*' (in onzekerheid verkeren), en '*de appel valt niet ver van de boom*'.

'De appel valt niet ver van de boom'

Volgens velen voert ook deze uitdrukking, die betekent dat kinderen op hun ouders lijken, terug op de bijbel en wel op het evangelie van Mattheus waarin Jezus spreekt over bomen en hun vruchten. Daar staat:

“Aan hun vruchten zult u hen herkennen. Men plukt toch geen druif van doornstruiken of vijgen van distels? Zo brengt iedere goede boom goede vruchten voort en een slechte boom brengt slechte vruchten voort.”

Afbeelding van Pinterest waar o.a. het spreekwoord 'De appel valt niet ver van de boom' op is te herkennen.

Het spreekwoord is nog vrij jong. In Nederland werd het pas gebruikt in 1700 en het was een vertaling van het Duitse: *'der apfel fällt nicht weit vom stamm.'* Eerder was er al wel een Nederlands spreekwoord

met dezelfde betekenis namelijk: *'de appel smaakt naar zijn boom'*, dat al in 1400 voorkwam.

Hoewel de Statenbijbel zeker veel invloed heeft gehad op het Nederlands wordt die soms ook overdreven. Taalkundigen proberen al jaren de mythe dat de Statenvertaling de basis is voor de Nederlandse eenheidstaal te nuanceren.

Alie Lassche stelt in haar artikel *'Hoe een nieuwe Bijbel de Republiek verenigt'* dat hier het negentiende-eeuwse nationalisme een rol speelt dat aspecten uit het verleden verheerlijkte, om zo het gevoel van eenheid aan te wakkeren. In de 17e en 18e eeuw speelde dat niet en de taal van de Statenvertaling was volgens haar in de eigen tijd al wat ouderwets en formeel. De invloed van Bijbeltaal op het Nederlands kunnen we volgens Lassche dan ook niet vastpinnen op één specifieke vertaling.

Wel is het zo dat mede door de gewoonte van het veelvuldig lezen van de bijbel in Protestantse kring veel Bijbelse uitdrukkingen en gezegden onderdeel uit zijn gaan maken van het Nederlands.

Bekende en minder bekende uitdrukkingen uit de Bijbel

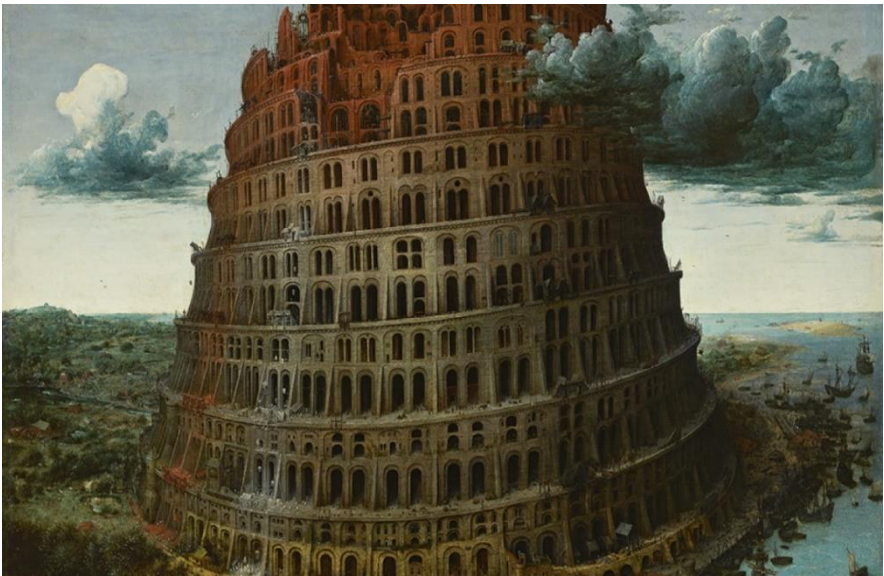
Van de meer dan duizend spreekwoorden en gezegdes die uit de bijbel stammen zijn er veel nog steeds bij iedereen bekend ook al gebruikt niet iedereen ze even frequent. Dit geldt bijvoorbeeld voor uitdrukkingen als: *'de laatsten zullen de eerste zijn'* (vanuit achterstand toch succesvol zijn), *'de handen in onschuld wassen'* (geen verantwoordelijkheid nemen) en *'een Babylonische spraakverwarring'*.

'Een Babylonische spraakverwarring'

Als we de term *'Een Babylonische spraakverwarring'* gebruiken bedoelen we daarmee dat iedereen door elkaar praat en niemand elkaar verstaat. Deze uitdrukking gaat terug op het Bijbelboek Genesis waarin verhaald wordt van de Toren van Babel. Ooit zou er op de hele aarde maar één enkele taal zijn gesproken. Op een dag vestigden de mensen zich in de vlakte van Sinai en besloten daar een stad

te bouwen met een toren die tot de hemel reikte. God was verontwaardigd over wat de mensen allemaal deden en daalde af naar de aarde. Om te voorkomen dat het van kwaad naar erger ging zorgde hij ervoor dat iedereen een andere taal sprak. Zo ontstond er grote verwarring en kon men elkaar niet meer verstaan waardoor de bouw van de toren werd gestaakt en de mensen zich verspreidden over de aarde..

Sommige spreekwoorden of uitdrukkingen die afkomstig zijn uit de bijbel zijn in de loop der tijd minder in zwang geraakt zoals uitroepen

De toren van Babel Schilderij Pieter Breugel

als: *Ecce Homo* (zie de mens) en *'Mene tekkel ufarsin'* (uw dagen zijn geteld). Dat is natuurlijk niet zo raar omdat het hier gaat om spreuken in het Latijn en Hebreeuws.

'Mene Tekel Ufarsin!' oftewel 'Uw dagen zijn geteld'.

Deze spreuk kwam ik vorig jaar tegen in het toneelstuk *'Hecastus'* dat ik regisseerde bij toneelgroep 't Gat in Gemert in opdracht van

het KNAW uit Amsterdam. Het stuk van toneelschrijver Macropeus dateert uit de 16^e eeuw toen Latijnse teksten nog gemeengoed waren. In het stuk krijgt Hecastus oftewel Elckerlyc deze boodschap te horen van een hemelse gezant die hem zijn naderende dood aankondigt.

Op Wikipedia vond ik dat deze uitspraak terugslaat op het Bijbelse verhaal van koning Belsazar. Deze Babylonische koning gaf een groot feest waarbij wijnbekers gebruikt werden die geroofd waren uit de tempel van Jeruzalem. Op de muur verscheen toen plotseling een hand die iets schreef in een onbekend schrift. De koning vroeg aan de wijzen aan zijn hof de tekst te verklaren, maar niemand kon het schrift ontcijferen. Toen werd Daniël, een Jood in ballingschap, ontboden die Hebreeuws kende en de tekst kon lezen. Er stond: *'Mene mene tekel ufarsin'*, ('geteld, gewogen en verdeeld'). Hij verklaarde

dat als volgt:

- *Mene*: "God heeft de dagen van uw koningschap geteld en er een einde aan gemaakt"
- *Tekel*: "U bent gewogen en te licht bevonden."
- *Ufarsin*: "Uw koninkrijk is verdeeld en aan de Meden en de Perzen gegeven."

Waarschijnlijk weten niet velen onder ons dat de uitspraken *'Uw dagen zijn geteld'*, *'Gewogen en te licht bevonden'* en *'een*

Hecastus oftewel Elckerlyc

teken aan de wand' alle drie hun oorsprong vinden in dit ene Bijbelse verhaal.

De teksten van de vele Bijbelvertalingen uit de Middeleeuwen zijn heel rijk aan spreekwoorden. Maar die zijn niet allemaal terecht gekomen in onze spreektaal. Dat geldt o.a. ook voor de uitdrukking:

'Als de ouders onrijpe druiven eten, krijgen de kinderen stroeve tanden'

Afbeelding van KamranAydinov op Freepik

Dit spreekwoord kwam ik tegen in een blog van Roelien Smit van het Nederlands Bijbelgenootschap.

Het wordt in de bijbel o.a. gebruikt door Jeremia, een profeet in Juda, die de verovering van Jeruzalem door de Babyloniërs meemaakt. Daarbij vindt o.a. de verwoesting van de tempel plaats. De slachtoffers van deze ramp leggen de schuld bij hun voorouders. Maar Jeremia stelt dat iedere mens zelf verantwoordelijk is voor zijn

---

daden. Het is niet de schuld van God dat het volk in ballingschap is gevoerd en ook niet van eerdere generaties. Het volk en de leiders hebben dit door hun eigen gedrag zelf over zich afgeroepen.

Gebruiken we spreekwoorden uit de Bijbel nog?

Dat doen we zeker. Onze taal kent duizenden spreekwoorden en gezegden en een fors aantal daarvan is afkomstig uit de bijbel.

Nicoline van der Sijs vermeldt zelfs in haar artikel *Bijbelse sporen in het Nederlands*, dat ik aantrof op de site van DBNL, dat een steekproef oplevert dat ongeveer de helft van de uitdrukkingen ófwel letterlijk uit een Bijbelvertaling komen of geïnspireerd zijn door een Bijbeltekst.

En al gebruiken we tegenwoordig minder spreekwoorden, toch is er wel interesse voor de vraag waar ze vandaan komen zoals o.a. blijkt uit recent verschenen naslagwerken als: *Spreekwoorden en gezegden uit de Bijbel* van J. van Delden, *Een lust voor het oog* van Ton van den Boom en *Muggenziften en zondebokken* van Friederike de Raat. Ik zou zeggen: ***‘Kijk er eens eentje in, het zijn echte schatkamers van de taal!’***

Maria van Deutekom, februari 2024

Bronnen

Bijbelse sporen in het Nederlands, artikel Nicoline van der Sijs, site DBNL

De bijbel in de Nederlandse cultuur Hubert Slings, artikel in tijdschrift Tsjip

Een lust voor het oog, Ton van den Boom 2014

Hoe een nieuwe bijbel de republiek verenigt, artikel Alie Lassche, site Literatuurgeschiedenis Lijst van uitdrukkingen en gezegden ontleend aan de Bijbel, Wikipedia

Mene mene tekkel ufarsin, betekenis en herkomst, artikel van site Historiek

Muggenzifters en zondebokken, Friederike de Raat 2017

Rubriek Bijbels gezegd, Godsdienstonderwijs Thomas, Katholieke Universiteit Leuven

Spreekwoorden uit de Bijbel: Druiven geven stroeve tanden?!, Blog Roelien Smit, site De Bijbel

Top 100 Bijbelse uitdrukkingen, gezegden en woorden, Enne Knoops, site Historiek

Uitdrukkingen en gezegden in de bijbel, site Kunst en Bijbel

Van Dale Idoomwoordenboek, Hans de Groot e.a., 1999

Grenspaal 'Beeksbergskén'

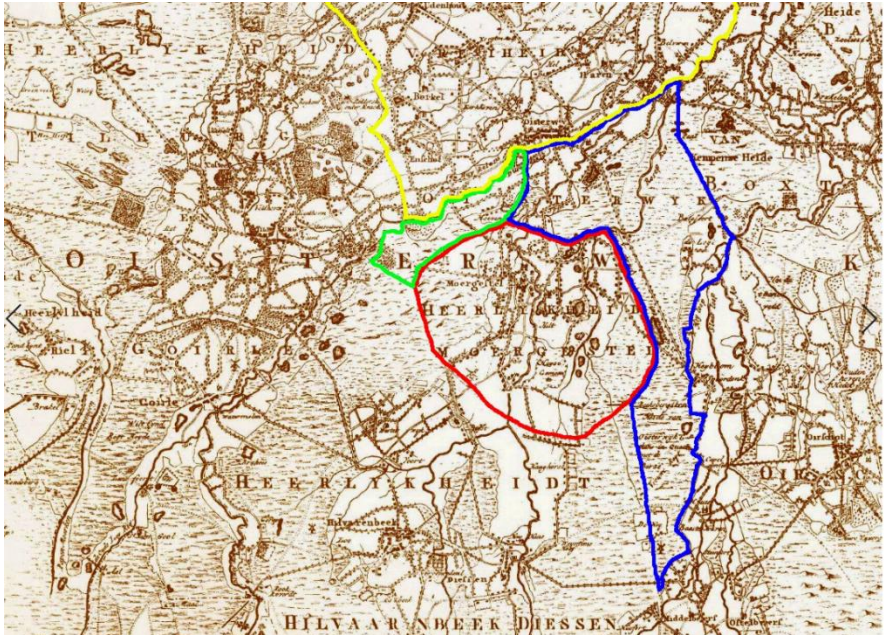
Foto 1 Paal geheel

Inleiding

Bij de ingang van landgoed-in-woording De Stille Wille staat de oude vierkante arduinstenen 'scheipaal' Bekersberg, ook wel Stenenpaal of De Drie Aken (eiken) geheten. In de vier zijden staat gegraveerd dat deze plek de scheiding vormt tussen Oisterwijk en Haaren, Moergestel, Hilvarenbeek en Oost- en Middelbeers. Een soort vierlandepunt. Tot een kleine tien jaar geleden wees een groot houten bord nog de weg naar de verscholen in het bos staande paal. In 2020 zijn in dit geschiedkundig belangrijke object gaten geboord ten behoeve van een bordje met uitleg. Een jaar later is dit bordje weer verwijderd en werd de paal vrijwel geheel omwonden met prikkeldraad. De aan dit alles ten grondslag liggende onverschilligheid prikkelde mij om achtergrondkennis te leveren en de paal uit zijn anonimiteit te halen.

In de literatuur over de paal is niet altijd duidelijk wat deze paal nou eigenlijk begrensd. Soms wordt dat in het midden gelaten en vaak kom je tegen dat het een gemeentegrens betreft. Op de website van Gemeente Oirschot staat bijvoorbeeld: 'Toentertijd was het een grenspunt van de "gemeenten" Oisterwijk, Beers en Moergestel.' De brochure met fietsroute *Paal en perk hersteld* spreekt van de 'enige echte oude grenspaal' en dat 'na meerdere grenscorrecties' de paal is geplaatst op 'aanwijzingen van Oisterwijk en Haaren, Moergestel, Hilvarenbeek en Oost-, West en Middelbeers'. Dit behoeft enige nuancering en aanvulling.

Complex bestuur

Foto 2 Kaart gemeenten in kleur

Een bijzonderheid van het bestuur op het platteland vóór de Franse Tijd (1795-1813) was dat de overheidsmacht in privaat bezit kon zijn. In zo'n geval werd het plaatselijke bestuursorgaan een 'heerlijkheid' genoemd. Heerlijkheden (bijvoorbeeld Moergestel, Hilvaarndijk en Oirschot) ontstonden als het gezag over een gebied door de landsheer werd geschonken of verkocht aan een persoon of groep personen. Oirschot kreeg van de hertog van Brabant de status van 'vrijheid', een soort stadsrechten. De inkomsten uit belastingen, retributies (betaling voor een door de overheid geleverde dienst) en boetes vielen aan de heer of aan de vrijheid toe. De heerlijkheden en vrijheden waren vooral gericht op gezagshandhaving en belastingheffing. De grenslijn was dan ook afgeleid van deze belangen (jurisdictie). De grens lag vast waar dat nodig was, bijvoorbeeld welk huis bij welk

gebied hoorde, waar belastbaar bouwland lag of welk dijkdeel voor onderhoud ten laste kwam van het lokale bestuur.

Maar als het niets kostte, opleverde of uitmaakte, dan bestond er vaak geen scherpe grens: in moerassen en bossen, op zand- en heidegronden en door venen. Zo lag tussen Spoordonk en de Bekersberg de Grote Heide van Oisterwijk. Die liep vanuit het noordelijk gelegen Oisterwijk via de westkant vanaf de Bekersberg in een rechte lijn naar het zuiden tot net over de verbindingsweg tussen Middelbeers en Diessen. Vanuit Middelbeers liep de grens van de Heide van Oisterwijk via Baest, de Heilige Eik-kapel en de huidige rotonde waar de Oirschotsebaan en de Spoordonkseweg samenkomen verder naar het noorden. Het ging in dit gebied om 'woeste gronden', die gebruikt mochten worden door boeren om hun schapen en koeien te weiden en plaggen turf te steken. Het was gemeenschappelijke grond, ook wel 'gemeint' genoemd. Een gemeint is een stuk ongecultiveerde grond waarvan in- of aanliggende woonkernen gemeenschappelijk gebruik mochten maken. Ook de zuidelijke punt van de Oisterwijkse gemeint was in gebruik door de burenen. De boeren van Spoordonk, de Beerzen en Moergestel mochten er hun vee laten grazen. Maar de rechten en plichten van die boeren bij het gebruik van een gemeint werden wel vastgelegd. En er werd voor betaald (cijnzen) en er zijn grenzen voor de gemeinten vastgesteld. Die grenzen hoefden niet samen te vallen met de gebieden waar een heer of vrijheid zijn bestuurlijke of juridische macht (jurisdictie) uitoefende. Dit kon door elkaar heen lopen. En dus conflicten opleveren. Tja, het plaatselijk bestuur in Nederland vóór 1795 was een zeer complexe aangelegenheid. Zo is op de kaart van Verhees onder

Beeksbergskan te lezen, dat Oisterwijk 'thans in Quaestie met de Berse' is over een stuk van de Heide.

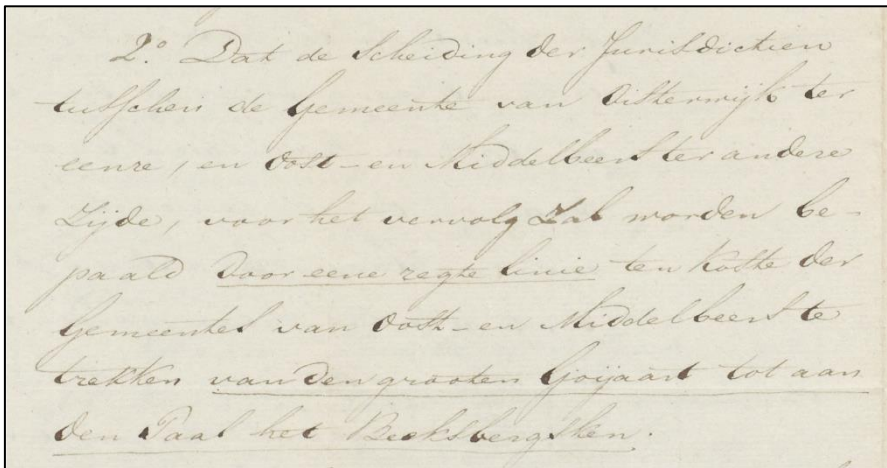
Op de kaart uit 1794 staat het Beeksbergskan in de Oisterwijkse Heide op de grens met de heerlijkheden Moergestel en Hilvarenbeek duidelijk aangegeven. Links van de naam een ingetekend 'kringeltje', dat het bergje suggereert. Het was een verhoogde plek in het onge-

Foto 3 Detailkaart met Beeksbergskan.

cultiveerde landschap en markeerde al lange tijd de grens. Er staat geen paal ingetekend. In de grensbeschrijvingen van gemeenten in oude processen-verbaal komen grensstenen en -palen

overigens frequent voor. Vrijwel overal waar grenzen op het land niet met zichtbare objecten (een kruising van wegen bijvoorbeeld) samenvielen, werd de loop van de grens met stenen of palen gemarkeerd. Soms als extra markering omringd door een aantal nieuw geplante bomen, zoals de drie eiken bij de paal Bekersberg. Er was eenvoudigweg geen ander middel beschikbaar om de rechten van het 'ancien regime' zichtbaar te maken. Deze algemene en veelgebruikte methode om grenzen zichtbaar te maken, is in de loop van de negentiende eeuw in onbruik geraakt.

2.º Dat de Scheiding der Jurisdic tie
tuſſchen de Gemeente van Oithemijck ter
eene, en Ooth- en Middelbeert ter andere
Lijde, voort het vervolg ſal worden be-
paald Door eene rechte Linie ten Kotte der
Gemeente van Ooth- en Middelbeert te
trekken van den grooten Goojaert tot aan
den Paal het Bekersberghen.

Foto 4 Paal in overeenkomst 1806

Revolutie

Maar er komen politieke en bestuurlijke veranderingen aan en daarvoor moeten we naar Frankrijk. De afkeer van de revolutionairen tijdens de Franse Revolutie in 1789 richtte zich vooral tegen de koning, adel en geestelijkheid. Zij vormden het 'ancien régime' (oude bestuursvorm). Grenzen, ontstaan door feodale veroveringen, hadden voor de revolutionairen geen enkele waarde. De grenzen tussen vorsten- en hertogdommen en kerkelijke gebieden verdwenen. Daarvoor in de plaats kwamen departementen, zoals Frankrijk ze nu nog kent. In januari 1795 brak in ons land de Bataafse Revolutie uit. De stadhouder en andere machthebbers werden verjaagd en de macht werd overgenomen door een patriottische regering. De heerlijke rechten werden afgeschaft en in plaats daarvan probeerden de nieuwe machthebbers een min of meer uniforme regeling voor het openbaar bestuur in te voeren, met democratisch gekozen bestuurders. Kaartmaker Verhees was overigens ook patriot en politiek actief en zijn kaart van 'Bataafs-Brabant' uit 1794 wierp mogelijk zijn schaduw al vooruit. In de Staatsregeling voor het Bataafse Volk van 1798 werd voor het eerst het woord 'gemeente' gebruikt als naam voor de plaatselijke besturen. Maar hun grenslijnen kregen ook in de Franse Tijd geen specifieke aandacht. Voor de zeer beperkte taak van de gemeenten was de oude bestaande kennis omtrent grenslijnen, bijvoorbeeld in het geheugen van de dorpsoudsten, in het algemeen nog steeds voldoende. Nadat het ancien régime met zijn heerlijke rechten werd afgeschaft, gingen wel veel kernen, zoals Westelbeers, onafhankelijker van de heerlijkheid opereren. Zo werd in 1803 Westelbeers bij Middelbeers en Oostelbeers gevoegd en ontstond een nieuwe gemeente. De gemeenten werden aanvankelijk wel nader gedefinieerd, maar slechts alleen met een opsomming van de daaronder vallende kernen, hertgangen of dorpen. En nog lang komen we in de oude akten een combinatie van oude en nieuwe termen tegen, bijvoorbeeld 'het Gemeentebestuur van de Vrijheid Oisterwijk'.

Foto 5 Kadasterkaart Oisterwijk 1835

Kadaster

De impuls om gemeentegrenzen nauwkeurig te gaan registreren kwam daarom niet vanuit een gemeentelijke behoefte voort, maar vanuit de belastingbehoefte van de centrale overheid. De Fransen begonnen in 1812 met het opbouwen van een kadaster ten behoeve van de grondbelasting. Dit werd na hun vertrek voortgezet. De administratie werd per gemeente opgezet. Daartoe moesten alle gemeentegrenzen in detail worden opgemeten. Waar die onduidelijk waren of waar geschillen bestonden moest een oplossing worden gezocht. Het kadaster was in 1832 klaar. Daarmee was voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis ook een volledige en consistente grootschalige registratie van de ligging van gemeentegrenzen beschikbaar. Nadat de kadastrale inmetingen in de jaren 1812-1832 hadden plaatsgevonden, hadden de grenspalen en -stenen geen zelfstandige markeringsfunctie meer. Zij worden sinds de eerste helft van de twintigste eeuw ook niet meer structureel onderhouden.

Gemeintes Heide

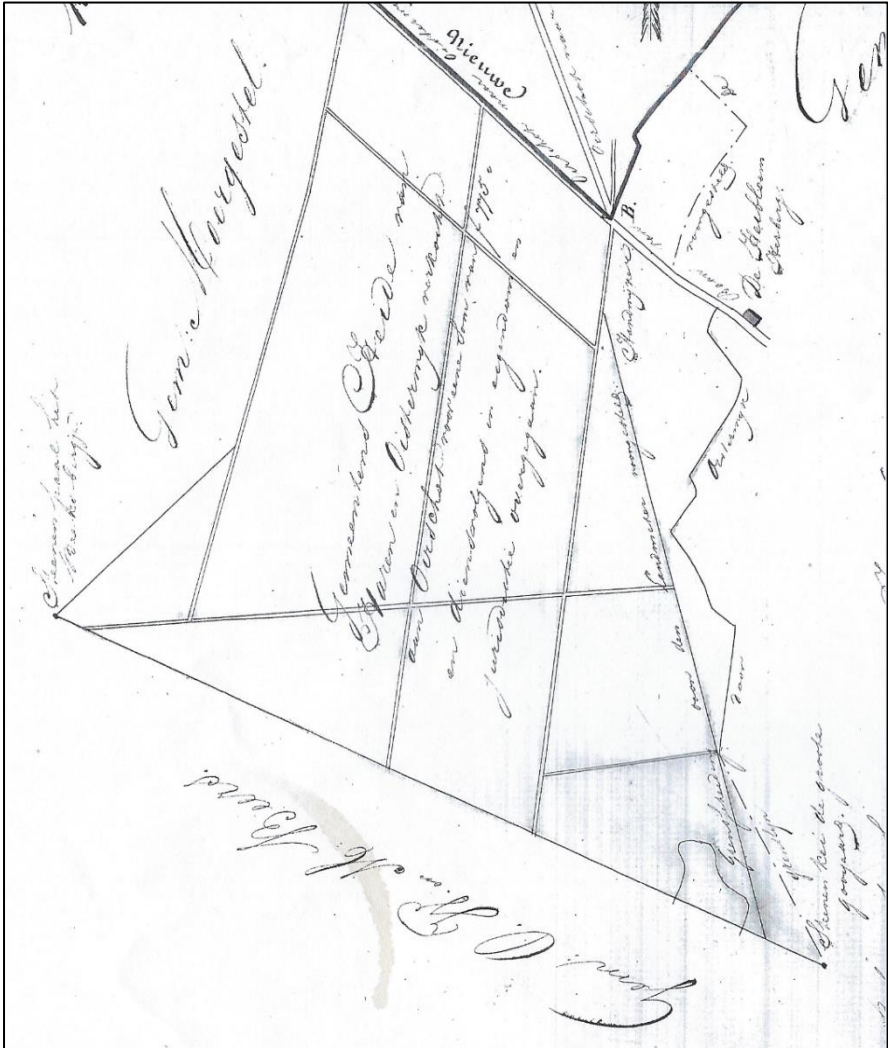
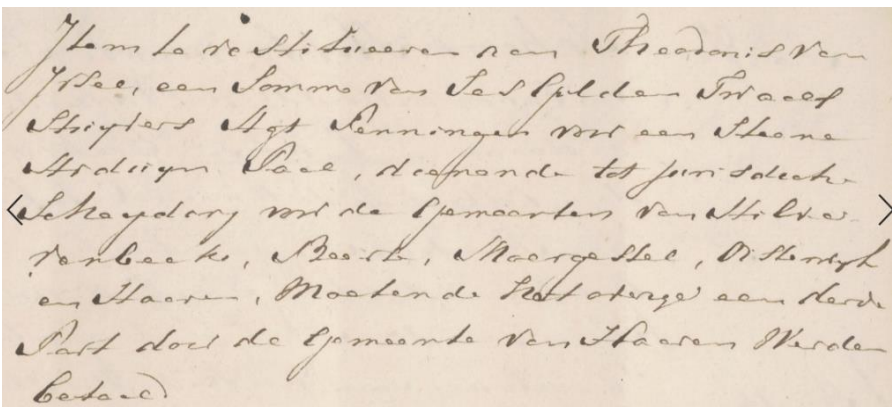

Foto 6 Kaartje PV 1835

Op de kaart uit 1794 is te lezen dat Oisterwijk en 'de Berse' een 'Quaestie' (geschil) hebben over de rechten op de ongecultiveerde grond van de Oisterwijkse en Haarensche gemeent. Oost- en

Middelbeers wilden percelen woeste grond verkopen en dat was tegen het zere been van Oisterwijk, dat de gemeint altijd als zijn bezit had beschouwd. Eigenlijk waren er al langer conflicten over de grond. In november 1806 werd deze kwestie opgelost door een rechte lijn te trekken van de Kattenberg naar de Bekersberg. In de overeenkomst staat van 'Den grooten Goijaard tot aan den Paal Beeksbergskén'. Op de Bekersberg komt een stenen paal. Hiermee werd de jurisdictie van de omliggende gemeenten vastgelegd. De boeren van de omliggende dorpen, gehuchten of hertgangen mochten overigens nog wel van de ongecultiveerde grond van de Oisterwijkse en Haarensé gemeint gebruik blijven maken.

Voor het begrip van de stenen paal Bekersberg is de toevoeging van de inscriptie 'Haaren' van belang. Zoals eerder aangegeven had de vrijheid Oisterwijk een groot gemeint. Echter, in het overwegend niet-agrarische dorp woonden weinig boeren. Omdat het ten noorden van Oisterwijk gelegen Haaren wel een grote boerenbevolking had, had het ook veel rechten (1/3 deel) op de gemeint van Oisterwijk. In de financiële rekening van Oisterwijk uit 1806 is te lezen dat Oisterwijk de paal Bekersberg heeft geplaatst en betaald (zes gulden, 12 stuivers en acht penningen) en dat Haaren daarvan 1/3 moest betalen.

Item la de stenen paal van Meadoris van
J. Bee, een Somme van Ses Gulden Ennef
Stuyvers Acht Penningen met een kleine
stoddyen Paal, staande tot jurisdictie
Schepdary met de Gemeenten van Hilber
denbeek, Beek, Maarssele, O. Hendrik
en Haaren, staande tot overge een derde
Part doet de Gemeente van Haaren steden
betalen.

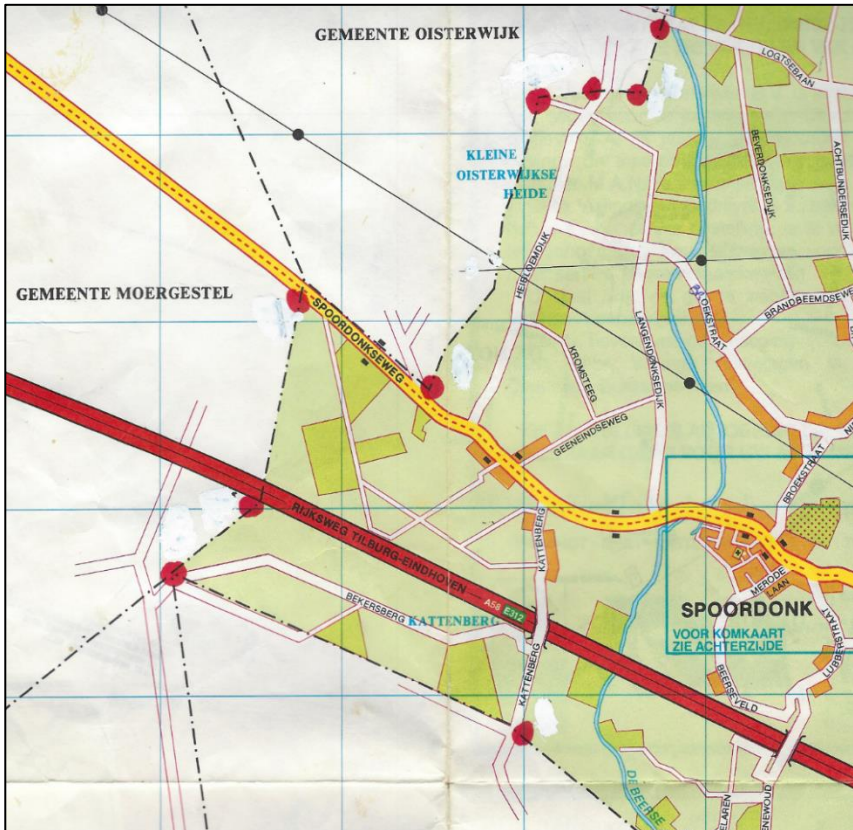
Foto 7 Paal in rekening

Oirschot

In 1832 – met het gereedkomen van het kadaster - werd ook de eeuwenlange strijd tussen Oisterwijk en Oirschot over de rechten op een stuk woeste grond afgesloten met een overeenkomst. De kadastrale landmeter liep - samen met het bevoegd gezag uit beide plaatsen - in het terrein de gemeentegrens na en maakte daar een beschrijving en een schets van. Dat heet dan het Proces-Verbaal van grensbepaling. Die werd in 1835 bekrachtigd bij Koninklijk Besluit. Daarin staat dat een deel van de 'Gemeintes Heide van Oisterwijk en Haaren' verkocht werd aan Oirschot voor 775 gulden. Dit is globaal het huidige gebied tussen de paal Bekersberg – Spoordonkseweg – Kattenberg en de grens met Oost-, West- en Middelbeers. Gemeente Oirschot grensde vanaf nu ook aan de paal Bekersberg en de Gemeente Oisterwijk kent dan zijn grens bij de rotonde met het kunstwerk van Hans van Eerd uit 2006, waar de Oirschotsebaan en de Spoordonkseweg samenkomen.

Tegenwoordig - maar dat is een ander verhaal - scheidt de paal de gemeenten Oisterwijk (waarvan sinds 1997 Moergestel deel uitmaakt), Oirschot (waarvan sinds 1997 Oost-, West- en Middelbeers deel uitmaakt) en Hilvarenbeek (waarvan sinds 1997 Diessen deel uitmaakt).

Conclusie

Foto 8 Detailkaartje 1990

De 'scheepaal' Bekersberg uit 1806 markeert een periode van overgang van het ancien régime naar een modernere bestuursvorm. Enerzijds zijn de heerlijke rechten (gemeint) nog van toepassing, anderzijds kondigt de door de Fransen ingegeven modernere bestuursvorm (gemeente) zich al aan. Met deze lange geschiedenis verdient de grenspaal de status van beschermd monument. Wanneer de paal (of een replica ervan) geplaatst zou kunnen worden op een meer

publiek toegankelijke locatie, dan zal dat de waardering ervoor en de bescherming ervan alleen maar bevorderen.

Foto 9 Paal Bekersberg bovenstuk

Bronnen

- Archivalia en documentatie Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot, Dossier DOC00653
- Bakker, Wim de, *‘Woeste gronden’, De gemeinten van Oisterwijk, Haaren en Heukelom*. In: ‘Ge wordt geïnviteerd naar Oisterwijk te komen’. Geschiedenis van natuur en toerisme in Oisterwijk (Oisterwijk 2011)
- Deutekom, Maria van (red.), *Paal en perk hersteld* (Oirschot 2021)
- Fasel, W.A., *Over de gemeint*. In: De Kleine Meijerij 18/5 (Oisterwijk 1966)
- Franken, J., *De gemeint van Oisterwijk. De gemeenschappelijk gronden, harde noodzaak*. In: Franken, J. e.a., *Oisterwijk, een geschiedenis van meer dan 800 jaar* (Oisterwijk 2012)
- Meer, Ad van der, *Gemeentegrenzen in Nederland. Een juridisch, technisch en kadastraal onderzoek* (Delft 2007)
- Regionaal Archief Tilburg, Archief 845 Dorpsbestuur Oisterwijk, (1230) 1390-1814.
- Spapens, Paul en Kees van Kemenade, *De grens gemarkeerd. Grenspalen en grenskantoren aan de landzijde* (Hapert 1992)
- Website Canon van Oirschot.nl/geburen/de geschillen tussen Oisterwijk en Oirschot (geraadpleegd 14 december 2023)
- Website Oirschot.nl/intro en geschiedenis landgoed De Stille Wille (geraadpleegd 14 december 2023)

Bijschriften bij de illustraties

1. De grenspaal Bekersberg met de aanduidingen Oost: en Middelbeers resp. Hilvarenbeek, 2011.
(Collectie Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot)
2. Fragment van de originele kaart van de Meierij van Den Bosch door Hendrik Verhees, 1794.
De grenzen van de gemeenten Haaren, Oisterwijk, Heukelom en Enschot en de heerlijkheid Moergestel staan ingetekend. De uitgebreide boerengemeenschap van Haaren had veel rechten op de gemeint van Oisterwijk.
(Collectie W.P.M.J. de Bakker, Oisterwijk)
3. Fragment van de gedrukte versie van de kaart van de Meierij van Den Bosch door Hendrik Verhees, 1794-1797.
In het midden boven het Beeksbergsken.
(Collectie Rijksmuseum, Amsterdam)
4. Vermelding van de Paal Beeksbergje in de overeenkomst tussen Oisterwijk-Haaren en Oost- en Middelbeers.
'2°. Dat de scheiding der jurisdictien tusschen de gemeente van Oisterwijk ter eenre, en Oost- en Middelbeers ter andere zijde, voor het vervolg zal worden bepaald door ene regte linie ter koste der gemeentes Oost- en Middelbeers te trekken van den Grooten Goijaart tot aan den Paal het Beeksbergsken.'
(Archief Dorpsbestuur van Oisterwijk, 3.4.4. Eigendomsgeschillen, inv.nr 149, scan 14)
5. Kadastrale minuutkaart met het heidegebied (gemeint) dat in 1835 door Oirschot is gekocht van Oisterwijk voor 775 gulden. Rechtsonder bij – het in 1810 van Hilvarenbeek afgescheiden - Diessen de 'Steenenpaal ter plaatse genaamd Beeksbergje'.
(Collectie Kadaster, Apeldoorn met dank aan W.P.J.M. de Bakker, Oisterwijk)
6. Kaartje bij Proces-Verbaal van grensbepaling, 1835.
Links de stenen paal het Bekersbergje, Rechts de stenen kei de Groote Gooijaard. Rechtsboven herberg De Heijbloem (bij huidige Heibloemdijk / Spoordonkseweg).
(Collectie Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot)

7. Fragment uit de financiële rekening voor het plaatsen van de paal Bekersberg, 1806.
'Item te restitueeren aan Theodorus van Josee, een somma van ses gulden en twaalf stuivers en agt penningen voor een stene arduinen paal, dienende tot jurisdictie scheyding voor de gemeenten van Hilvarenbeek, Beerse, Moergestel, Oisterwijk en Haaren, moetende het overige een derde part door de gemeente van Haaren worden betaald.'
(Archief Dorpsbestuur van Oisterwijk, 3.6.1. Rekening en Begroting, inv.nr. 243, scan 89)
8. Fragment uit een plattegrond van de omgeving van de paal Bekersberg (rode punt uiterst links), circa 1990.
De rode punten geven grenspunten aan, waarop begin twintigste eeuw palen zijn geplaatst. Tot 1832 was er onenigheid tussen Oisterwijk en Oirschot over het gemeint tussen paal Bekersberg – Spoordonkseweg - Kattenberg en de grens met Oost-, West- en Middelbeers.
(Collectie Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot)
9. Bovenzijde van de grenspaal met de aanduidingen van de gemeint Oisterwijk en Haaren resp. Moergestel, 2011.
(Collectie Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot)

door Charles Boissevain¹

¹ Met dank aan Wim de Bakker te Oisterwijk voor de diverse inhoudelijke informatie en afbeeldingen. Het artikel wordt ook gepubliceerd in het kwartaalblad Van den Herd van de Heemkundekring De Heerlijkheid Oirschot.

**“Ook op zoek naar verborgen
verleden?”**

HEEMKUNDEKRING

De Heerlijkheid
Oirschot